

ИСТОРИЧЕСКИ ПОГЛЕД КЪМ РАЗБИРАНИЯТА ЗА ИНВАЛИДНОСТ

Параскева Манчева, Гергана Ненова

УНС по рехабилитация, Медицински колеж - Варна
Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“ - Варна

HISTORICAL VISION OF UNDERSTANDING DISABILITY

Paraskeva Mancheva, Gergana Nenova

Training and research sector of Rehabilitation, Medical College - Varna,
Medical University of Varna

РЕЗЮМЕ

Явлението „инвалидност“ датира още от най-древни времена. Разбирането за неговата същност търпи развитие и се променя съобразно влиянието на историческите събития – войни, революции, промяна на обществения строй, но също така се влияе и от културата, обичаите, традициите и т.н. Историческият поглед към този проблем дава възможност да се разкрие динамичната промяна в отношението на различните общества към „другостта“. Съвременните подходи към инвалидността в контекста на идеята за социална държава, право на достойни условия на живот и социална защита на човека и гражданина налагат изясняване на политиката на изключване на хората с увреждания и преодоляване на догмите, създадени от т.нар. „здрав“ хора. Най-значимият проблем обаче произхожда не толкова от различните гледни точки на научното познание за инвалидността, а от отношението на „неинвалидите“ към нея, което неизбежно допринася за увеличаване на дистанцията между „нормалността“ и „другостта“. Многозначността и дистанцията са причина и за различните подходи към инвалидността и отразяват, по един или друг начин, промените в отношението към нея от 60-те години на XX век насам.

Ключови думи: инвалидност, социална държава, хора с увреждания

ABSTRACT

The „disability“ phenomenon dates back to ancient times. Understanding its nature is evolving and changing according to the influence of historical events - wars, revolutions, changes in social system, but is also influenced by culture, customs, traditions, etc. The historical vision of this problem provides an opportunity that reveals the dynamic changes in the attitude of different societies towards „otherness“. Modern approaches towards disability, in the context of the idea of a social state, the right to live in decent conditions and social protection of the human and the citizen, require clarification of the exclusion policy for people with disabilities, and overcoming the dogmas created by the so-called „healthy“ people. The most significant problem, however derived not so much from the different perspectives of scientific knowledge about disability but from the attitude of the „non-disabled“ towards it, which inevitably contributes to increasing the distance between „normality“ and „otherness“. The polysemy and the distances are the reason for the different approaches towards disability and they reflect, in one way or another, the changes in the attitude towards it from the 60s of the twentieth century until nowadays.

Keywords: handicap, social state, disabled people

ВЪВЕДЕНИЕ

Историята на проблема за отношението на „нормалността“ към „другостта“ води своето начало още от древните общества. Инвалидността в наши дни се свързва с различни аспекти на социалните държавни политики. Решението на нейните общи и специфични въпроси зависи от икономическото, политическото и културното развитие на страната, духовно-етичните възгледи и манталитета на обществото през отделните етапи на неговото развитие. К. Линтон, автор на едно от първите комплексни изследвания на инвалидността, счита, че гледната точка на човека с инвалидност се явява изключително важна за развитието на хуманитарното и социалното познание. Този поглед е необходим за преоценката и реконструкцията на общото разбиране за социалната и културната идентичност, за създаване на пълната картина за това, какво означава да си човек и още повече – човек с увреждане (17). Такъв подход обаче не е възможен без историческия преглед на развитието на разбиранията за инвалидността от древността до нашето съвремие.

Целта на статията е да изследва и представи разбиранията за явлението „инвалидност“ в световната история.

Същност

От древни времена различното отношение към хората с недъзи се изразявало в „подозрение, ужас или презрение“ или обратно – „нездрав интерес, насмешка или смущение“ при всяко отклонение от класическия идеал на съвършено тяло (Древна Гърция и Древен Рим). В Древен Рим през 499 г. пр.н.е. е действал *lex duodecim tabularum*, според който слабите и увредените деца трябва да бъдат умъртвявани (15, 16). Това отношение към инвалидността – ярко отражение на идеята за съвършеното тяло, доминираща в Античността и Средновековието – произхожда от Аристотел (384-322 г. пр.н.е.), който определял „деформираните“, „ужасните“ деца, т.е. отличаващите се, като неподходящи за своите родители (13). Именно този аристотелов подход е залегнал по-късно и в разбиранията на Гален за „другите“ (129-216 г.).

В Средните векове в схващането за уврежданата сред хората освен религиозен се включва и морален аспект. Увреждането е приемано като позор, като божествено наказание за греховете, като причина за овладяване от „нечисти сили“. През тази епоха хората с видими увреждания и телесни деформации са съдени и измъчвани, защото се е смятало, че са овладени от дявола. Ин-

валидността се асоциирала с чувството за вина, срам и нисък социален статус не само за този, който е носител на увреждането, но и за цялото му семейство.

Изследователите на личните имена и фамилии могат да разкажат за различното отношение към хората с ограничени възможности, когато различните прякори и прозвища започнали да се превръщат във фамилии. Например, много разпространената английска фамилия Cruickshank произхожда от двете думи „crooked shank“, т.е. куц крак. Много средновековни монарси са носили прозвища, свързани с физически недъзи: Людовик II Пелтека (западнофранкски крал, 877-879), Людовик III Слепия (император на Свещената Римска империя, 901-905), Харолд I Заешката устна (датски и английски крал, 1035-1040), Магнус IV Слепия (норвежки крал, 1130-1134 и 1137-1139), Инге I Гърбавия (норвежки крал, 1136-1161), Карл VI Безумния (френски крал, 1380-1422), Василий Наведения (Велик княз на Москва, 1434) и много други (20). Руските фамилии Кривошиев, Безруков, Горбунов, Безухов, Безносос и много други също свидетелстват за разпространението на прозвищата, свързани с физическите недъзи на хората отпреди време. В изследванията на К. У. Байнам и С. Беквит откриваме, че в Средните векове тялото отново се явява център на духовни, научни, философски и дискусии, а инвалидността се разглежда като неизменно състояние, причинено от действията на свръхестествени сили, и се приема като наказание за извършени грехове (9).

През XVI и XVII век в Европа настъпва значителна промяна на отношението към хората с увреждания. През тези столетия, успоредно с развитието на схващанията за лудостта, страдащите от различни болести и увреждания са подлагани на медицинализация и институционализация. Медицината много бързо измества религията като модератор на социалните норми и ценности в обществото, като същевременно се превръща и в своеобразна институция за социален контрол.

Разпространилият се през XVIII век „медицински модел“ преформулира инвалидността във „физическа недостатъчност“ (подлежаща на лечение), което, дори и да не я преодолее, би могло да коригира голяма част от недостатъците и да помогне на инвалидите в тяхното функциониране в обществото. През XIX в. се разширява ролята на лекарите в обществото и причините за инвалидността се търсят в заболяване, травма или някаква външна причина, водеща до увреждане на физическото здраве, изискваща индивиду-

ално лечение и рехабилитация. Създават се различни програми за въздействие върху индивидуалните нужди.

След Първата световна война се правят опити за осмисляне на социалния опит на инвалидността, което осмисляне е под неизбежното въздействие на войната и на връщането от фронта на хиляди осакатени войници. Военните травми подтикват историците към изучаване на отношението към ветераните и осакатените войници в другите епохи с цел да се разберат травмите като „социален проблем“. Ф. Уотсън в „Цивилизация и инвалиди“ (1930) и Х. Хаг („Паралитици, куци и слепи: жизнено важната роля на медицината в историята на цивилизацията“, 1932) разглеждат проблема за инвалидността като решим, с помощта на „научни“ методи на лечение и рехабилитация, създаване на специални институти за инвалиди и обезпечаването им с протези и други средства. И двамата автори виждат спасението за тези хора в цивилизационния прогрес и разделят историята на инвалидността на два големи периода:

- доиндустриална Европа – Средните векове, период на заблуждения, религиозен фанатизъм, които считат инвалидността като недостатък, който се появява като наказание за греховете;
- цивилизационна Европа – Новото време, период на развитие на науката, съвременната медицина, преход към разбиране на социалната природа на инвалидността и важността на връщането на инвалидите в социалната им среда (19).

Същата ситуация е характерна и за периода след Втората световна война. Дискусията относно хората с увреждания се води не само в контекста на адекватната социална политика, но и в аспекта на гражданските права (1). Акцентът в инвалидността е свързан с връщането на инвалидите (6 млн. във Великобритания и в Германия) в сферата на производството. Подобни са проблемите и на ветераните инвалиди в Русия (5,6,10,12). През 70-те години на XX век проблемите на инвалидността се доближават до тези на малцинствените социални общности (религиозни, етнически), което води до разглеждането ѝ от гледната точка на социалните последици, които настъпват за инвалидите от признаването им за „малцинствена“ група. През същия период социолозите насочват изследователската си работа към социалната рехабилитация и социализация на инвалидите, което има за последица засилване на институционалния интерес и стремеж за

подобряване на социалния статус на тези лица. Затова допринася Международното движение за равни права на инвалидите, както и създаването на групи за самопомощ. Появяват се и първите проучвания на неправителствените организации на инвалиди. Всички тези изследвания допринасят не само за изясняването на редица проблеми в сферата на инвалидността, но и поставят въпроса за изработването на нова, немедицинска концепция за изследване на нейните измерения и рехабилитация.

Новото направление в изучаването на инвалидността възниква през 1980 г. като противодействие на традиционното изследване на инвалидността, движещо се в руслото на „медицинския“ модел. Този модел се оказва неспособен да обясни причините за социалното разделение и ниския жизнен стандарт на хората с ограничени възможности в контекста на новата социална политика на държавите на всеобщо благосъстояние. Изследователите насочват своето внимание към „социополитическия“ модел, предполагащ същия подход към инвалидите, както към етническите малцинства. Тези автори подчертават, че хората с различни ограничения (без да се имат пред вид различията в произхода и причините, довели до инвалидност) се сблъскват с едни и същи догматични практики и изпитват едни и същи трудности и препятствия за пълната реализация на своите права и възможности (11).

По този начин в исторически план се оформят два основни модела на инвалидността – „медицински“ и „социален“. „Медицинският“ модел определя инвалидността съобразно наличието на физически недостатък или болест, нуждаеща се от лечение, както и на функционални увреждания и ограничения на организма вследствие на болест, увреждане, травма или вроден недъг. Всъщност това е т.нар. „биологичен“ елемент или „биологична“ страна на инвалидността, възприемана като „отклонения“ от нормата, което я прави предмет на изследване на редица медицински научни дисциплини. Медикализацията на инвалидността способства за създаване на медицинските рехабилитационни програми за инвалиди с цел поддържане на физическото им функциониране през времето на техния живот. „Социалният“ модел се базира на социологическите и антропологическите подходи към тялото и е насочен към изучаване на социалния процес, посредством който отслабените физически и психически възможности водят до ограниченото им използване (7). Този модел се свързва с произтичащите от функционалните увреждания и ограни-

чения на организма последствия за социалното функциониране на индивидите, като най-често те се формулират като възможност или невъзможност да се изпълняват основни социални роли. На Таблица 1 са представени „медицинският“ и „социалният“ модел на инвалидността.

ята, държавното и общинското управление и др. сфери.

В процеса на развиване на изучаването на инвалидността през 80-те години на XX век към политолозите и социолозите се присъединяват и специалисти от другите социални и хуманитар-

Табл. 1. „Медицински“ и „социален“ модел на инвалидността

Критерии за сравнение	Медицински модел	Социален модел
Наименование	Инвалиди (лица с увреждания)	Лица с ограничения във възможностите
Отношение към инвалидите	Болни хора, пациенти, които трябва да се подчиняват: на лекаря, на семейството си, на социалния работник, на властта	Граждани, които участват заедно с останалите в живота на обществото

Първите изследвания на инвалидността през 80-те години на XX век (в рамките на новия интердисциплинарен подход) се провеждат от американските и европейските политолози и социолози, които решават да обезпечат аналитическа изследователска база за провеждане на социалните реформи. Съществено място в развитието на разбиранията за инвалидност заема „История на инвалидността“ на френския историк Анри-Жак Стикер (1982), който се интересува от това, какви условия следва да се поставят в рамките на една култура, за да не се отдели инвалидността от общото разбиране за човешката природа. За да отговори на този въпрос, Стикер изучава пътя и способите на включване на инвалидите в общественото развитие. Използвайки основните класически текстове (гръцки митове, Платон, Аристотел), дидактическа и религиозна литература (Библията, доминикански текстове), както и нормативни актове (проекти на френската конституция, устави на сдруженията на слепите), Стикер анализира целия комплекс от представи за инвалидността, започвайки с езика. Той поставя въпроса дали се дължи на случайност фактът, че всички използвани названия за инвалидността започват с отрицание – dis-ability, malformation, което според него показва изначалното формиране на негативно отношение към различията сред хората (21). Тези изследвания внасят решавашите промени в учебните програми и подготовката на специалистите в областта на медицината, педагогиката и психологията, социалната работа и обучението на инвалидите, предоставяйки им широк кръг от възможности за получаване на образование в областта на бизнеса, компютърните технологии, промишления и потребителския дизайн, юриспруденци-

ни науки, превръщайки темата за инвалидността в активно и стремително развиващо се изследователско поле. Именно в този период се появява отливът от простото изучаване на инвалидността като медицинска диагноза, като болест, ненормалност и патология. Инвалидността бива изследвана в съвкупност с такива аспекти на идентичността и социалните неравенства като пол, раса и възраст (8).

Историята на инвалидността се развива в тясна взаимовръзка с новата социална история, предлагайки нови аналитични инструменти за преценка на базови категории на общественото развитие, особено във връзка с обсъждането на „нормалността“ и „другостта“ в съвременната социална организация на обществото. В рамките на този подход в XIX и XX век се осъществяват промени в областта на здравеопазването, социалната защита, появява се специалното образование, трудова рехабилитация и частната благотворителност. О. Синявская и С. Васин разглеждат принципа на достъпността, провъзгласен в Резолюция 52/82 на Генералната Асамблея на ООН от 12 декември 1997 г., като се позовават на Доклада на Генералния секретар на ООН (2003 г.). Налага се мнението, че достъпността не е грижа за отделна социална група или категория, а е важна предпоставка за подобряване положението на всички хора с ограничения. Това „не е акт и не е състояние, а свобода на избора, даваща възможност да се влезе в някаква среда, да се придвижваш в нея, да общуваш с нея или да се възползваш от ситуациите. Критериите за универсалност на достъпа трябва да отчитат социалния контекст, конкретната ситуация, в която може да се намира всеки човек, възрастовите и културните фактори, както и резултатите от анализа за взаимодействието

между човека и средата“. Все пак инвалидите остават зад пределите на „нормалността“ в качеството на „чужди“ или „други“ (1, 3, 18).

През 80-те и 90-те години на ХХ век тези концепции за инвалидността се доразвиват и все повече изследователи започват да я разглеждат като една от многото индивидуални особености на начина на живот. Така инвалидността се определя като нормално състояние на човека, което разбиране намира своя правен израз в ADA (Americans with Disabilities Act, 1990) и поставя началото на нов подход към инвалидността, основаващ се на правата на човека (4, 14).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Историческият поглед към инвалидността дава възможност за изясняване на отношението към „другостта“ в различните епохи. Динамиката в това отношение – от древността до наши дни, извежда на преден план схващания, в които откриваме един нов акцент – гражданските и социалните права на инвалидите. Социалните бариери, които разбиранята на обществото са издигали години наред пред тях, са сериозна пречка за социалното включване и социалната интеграция. Преодоляването на тези бариери предполага промяна в отношението на „нормалните“ към „другите“, за да се стигне и до промяна в здравните и социални политики. Развитие на разбирането за инвалидност в такава посока ще допринесе за ефективното взаимодействие между здравните и социалните системи и ще намали финансовите разходи, които обществото планира за хората в неравностойно положение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барлова Ю. „Обращаться с ними по европейскому обычаю”: дискурс виновности и проблема профессионального нищенства в восприятии и оценках бедности в России в Новое время. Вина и позор в контексте становления современных европейских государств (XVI–XX вв.) Изд. Европ. Ун-та. 2011; 80–98.
2. Конституция на РБ. Преамбул. 1991.
3. Синявская О, Васин С. Социальная интеграция молодых людей с инвалидностью. Доклад для семинара ООН „Социальная интеграция молодых людей с инвалидностью”, Санкт-Петербург. 22-24.12.2003.
4. Тарасенко Е. Социальная политика в области инвалидности: кросскультурный анализ и поиск оптимальной концепции для России. Журнал исследований социальной политики. 2004; 2:1.
5. Физелер Б. „Нищие победители”: инвалиды Великой Отечественной войны в Советском Союзе. Неприкосновенный запас. 2005; 40–41, 290–297.
6. Ярская-Смирнова Е, Романов П. Герои и тунеядцы: иконография инвалидности в советском визуальном дискурсе. Визуальная антропология: режимы видимости при социализме. Вариант, ЦСПГИ. 2009; 289–331.
7. Ярская-Смирнова Е, Наберушкина Э. Социальная работа с инвалидами. 2-е издание. Изд. „Питер“. 2005.
8. Bérubé, M. The Cultural Representations of People with Disabilities Affects Us All. Chronicle of Higher Education. 1997.
9. Bynum C. W. The Resurrection of the Body. N.Y.: Columbia University Press. 1995.
10. Cohen D. The War Come Home: Disabled Veterans in Britain and Germany, 1914–1939. Berkeley; Los Angeles: University of California Press. 2001.
11. Davis J, Linton S. Introduction: Disability Studies. Radical Teacher. 1995; 47:2–3.
12. Dunn, E. Disabled Russian War Veterans: Surviving the Collapse of the Soviet Union. Disabled Veterans in History University of Michigan Press. 2000; 251–274.
13. Garland R. The Eye of the Beholder: Deformity and Disability in the Greco-Roman World. L.: Duckworth. 1995.
14. Garland-Thomson R. Integrating Disability, Transforming Feminist Theory. NWSA Journal. 2002; 14:3.
15. Jaczynowska M. Historia starożytnego Rzymu, PWN, wyd. 6, Warszawa. 1986; 52.
16. Komorska M. Postawy społeczeństwa polskiego wobec dzieci niepełnosprawnych, W: Annales Uniwersitatis Mariae Curie-Skłodowska, Vol. XXIV, 16. Sectio I, Wydział Filozofii i Socjologii UMCS, Lublin. 1999; 229.
17. Linton S. Claiming Disability: Knowledge and Identity. N. Y.: New York University Press. 1998, 87–92.

18. Longmore P. Uncovering the hidden history of people with disabilities. Reviews in American History. 1987; 15(3):355–356.
19. Metzler I. Disability in Medieval Europe. Thinking about Physical Impairment during the High Middle Ages. Routledge, Taylor and Francis Group, London, and New York. 2006.
20. Metzler I. What's in a Name? Concerning the Onomastics of Disability in the Middle Ages. The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe. Examining Disability in the Historical, Legal, Literary, Medical, and Religious Discourses of the Middle Ages. The Edwin Mellen Press. 2010; 15–50.
21. Stiker H. A History of Disability. University of Michigan Press. 1999.

Адрес за кореспонденция:
Доц. д-р Параскева Манчева, д.м.
УНС по рехабилитация, МК
Медицински университет
„Проф. д-р Параскев Стоянов“ – Варна
гр. Варна, бул. „Цар Освободител“ 84
e-mail: p_mancheva@abv.bg